
BOG I "NEVIDLJIVA RUKA": TRŽIŠNI MEHANIZAM U SOCIJALNOM NAUKU KATOLIČKE CRKVE

Andrija Crnković, Split

UDK: 261.6
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 11/2004.

Sažetak

Tržište je zadirujućí sustav proizvodnje dobara i alociranja resursa. Unatoč svojim inherentnim slabostima (i regresivnom potencijalu koji iz toga proizlazi), tržište je najoptimalniji okvir za ljudske jedinice da promiču vlastite interese i žive svoj život prema vlastitim vrijednostima. Autor u radu izlaže osnovne postavke i smjernice socijalnog nauka Katoličke crkve, kojemu je glavno načelo: čovjek pojedinac nužno je temelj, uzrok i cilj svih društvenih ustanova. Ekonomija je tek jedna dimenzija zamršene ljudske djelatnosti, a Crkva od kršćana, i svih ljudi dobre volje, ponajprije traži raspoloživost čovječnosti u sebi i drugima.

Ključne riječi: tržišno gospodarstvo, kršćanske vrijednosti, integralni razvoj, ljubav, solidarnost.

"Svaki pojedinac teži za tim da uposli svoj kapital tako da njegov proizvod bude najveće vrijednosti. Općenito on ne namjerava promicati javni interes, niti zna koliko ga promiče. On pazi samo na svoju sigurnost, svoju vlastitu dobit. I u tome kao da je vođen nekom nevidljivom rukom, stvara učinke koji mu nisu bili namjerom. Slijedeći svoj vlastiti interes, često promiče interes društva uspješnije nego kada to stvarno želi učiniti."

Adam Smith, "The Wealth of Nations" (1776.)

I. U TRŽIŠTE MI VJERUJEMO (U NJEMU JE EFIKASNOST, ZADOVOLJSTVO I BLAGOSTANJE)

Tržišno gospodarstvo je oblik organizacije gospodarskog života koji je utemeljen na načelima privatno-poduzetničke inicijative i slobodne konkurencije, i koji gospodarska pitanja primarno rješava

pomoću mehanizma ponude i potražnje u uvjetima zaoštrene, i sve oštrije, konkurencije na tržištu.¹ Tržište je komunikacijski uređaj preko kojeg međusobno djeluju kupci i prodavači da bi odredili cijene² i količine nekog dobra. Ovaj zadivljujući³ sustav proizvodnje dobara i alociranja resursa lako se hvata ukoštac s tri temeljna pitanja svake ekonomske organizacije.⁴ Kako bi gospodarske subjekte natjerao da željena dobra proizvode efikasno, tržišni mehanizam neprestano raspodjeljuje nagrade i kazne. Ma gdje to bilo, na točno određenoj fizičkoj lokaciji, preko telefona ili putem računala, uvijek se odvija s okrutnom pripravnosću.⁵

U prevratnom razdoblju građanske emancipacije sačinjen je nov sustav motiva, nenadmašen po svojoj jednostavnosti i snazi.⁶ Što se prije odbacivalo kao grijeh, sada se pokazuje kao neiscrpn i izvor

¹ Upravo tu, u tom liberalnom mediju susreta ponude i potražnje, potrošači su slobodni (dakako, uz ograničenja koja su sadržana u manipulativnom potencijalu ekonomske propagande) izvršiti individualni izbor između različitih dobara i usluga; proizvođači su slobodni (dakako, uz ograničenja koja su sadržana u ne/odgovarajućem institucionalnom okviru što ga je normirala država za tržišnu utakmicu) podijeliti rizik i dobit nekog posla koji su slobodno započeli ili proširili; različite kategorije posloprimaca slobodne su (dakako, uz ograničenja koja su sadržana u niskom naponu mreže tobože demokratskih institucija) odabrati svoje zanimanje i organizirati se u sindikalna udruženja. Ova afirmacija slobode, rizika i mogućnosti (dakako, uz neizbježiva ograničenja) ujedinjuje tržišno gospodarstvo i političku demokraciju, u njihovu osnovnom značenju. Usp. Paul Samuelson, William Nordhaus, *Ekonomija*, Zagreb, MATE d. o. o., 1992., str. 35-40, 747.

² Cijene su ravnotežni kotačić u tržišnom mehanizmu. One koordiniraju odluke milijuna proizvođača i potrošača na tržištu. Više cijene smanjuju potražnju potrošača i potiču proizvodnju. Niže cijene potiču potrošnju i obeshrabruju proizvodnju.

³ Golem je broj onih koji su skloni otvoreno podržati stav nobelovca Milтона Friedmana da je tržište "najoptimalniji okvir za ljudske jedinice da promiču vlastite interese i žive svoj život prema vlastitim vrijednostima". Milton Friedman, *Kapitalizam i sloboda*, Zagreb, Globus, 1992., str. 207.

⁴ Što proizvoditi, kako (i koliko) proizvoditi, i konačno, za koga proizvoditi?

⁵ Tržišta, dakako, ne moraju raspodijeliti dohodak na način koji se smatra društveno pravednim. Slikovitije kazano, omiljena mačka nekog bogataša i dalje će piti mlijeko koje je potrebno siromašnom dječaku da bi ostao zdrav.

⁶ *Private vices are public benefits*, privatni poroci su javna dobročinstva. U tome se krije lukavstvo kapitalističkog uma. Trčeci za svojim ožudehim profitom, proizvođači-poduzetnici proizvode korisna dobra i usluge koja nisu samo u funkciji maksimiziranja dobitaka (temeljna pobuda kapitalističkog načina privređivanja) nego služe i zadovoljavanju specifičnih ljudskih potreba (time se zadovoljava interes potrošača).

društvene energije – a sveprisutno tržište, kao nekom nevidljivom rukom, egoistično djelovanje učas transmutira u opće dobro. Adam Smith je uvidio da se neporecive vrline tržišnog mehanizma u potpunosti ostvaruju tek u uvjetima savršene konkurencije.⁷ Tržišta će tada proizvesti onoliko korisnih dobara i usluga iz raspoloživih resursa koliko je to moguće. Međutim, takva idealna, savršeno konkurentna gospodarstva u zbilji suvremenog svijeta ne postoje.⁸ Štoviše, nedostaci “nevidljive ruke” sasna su vidljivi: kronična neefikasnost (eksternalije, monopol, javna dobra), ozbiljni makroekonomski poremećaji (gospodarske krize, visoka inflacija, nezaposlenost), izazovne nejednakosti dohotka i bogatstva (bogate enklave sigurnosti i blagostanja u nepreglednom oceanu siromaštva).

U infantilnom zanosu raščaravanja prirode *Homo destructor industrialis* grubo je zanemario svoju dublju povezanost s prirodnim svijetom. Vođen smrznutom čulnošću ekonomske racionalnosti, on se upustio u kolosalni eksperiment s okolišem *bez dovoljno znanja i nužnog opreza*.⁹ Prevlašću komodificirane tržišne logike uspostavljen je primat profita nasuprot elementarnim zahtjevima očuvanja života.¹⁰

I zato čovjek danas ne sreće više sebe sama baš nigdje.¹¹ Njemu je uskraćeno da svrati u neko izvornije otkrivanje, koje bi mu

⁷ Savršena konkurencija se pojavljuje na tržištu kada postoji dovoljan broj poduzeća ili stupanj suparništva da ni jedno poduzeće ne može utjecati na cijenu nekog dobra. “Svaki pokušaj kontroliranja cijena ili količine neke određene robe lišava konkurenciju njezine moći da ostvari zbiljsku koordiniranost individualnih napora, jer u tom slučaju promjene cijena više ne registriraju sve relevantne promjene uvjeta te ne predstavljaju pouzdan orijentir za pojedinceve postupke.” Friedrich August Hayek, *Put u ropstvo*, Zagreb, KruZak, 2001., str. 71.

⁸ Iako su tržišna gospodarstva uvelike decentralizirana, fleksibilna i silno praktična, ona nisu imuna na brojne izazove javne politike. No u usporedbi s kroničnim nedjelotvornostima centraliziranih komandnih privreda tržišna gospodarstva nude neusporedivo veće mogućnosti gospodarskog rasta i razvoja.

⁹ Danas je i pučkoškolicima jasno, pohađali nastavu ili ne, da *Homo destructor* parazitira izmučeno tijelo Prirode: i, dakako, u prevelikoj hitnji zaboravlja da će i On živjeti toliko dugo koliko živi i Ona koja ga hrani. Sažetije kazano: iza ekocida provaljuje genocid.

¹⁰ Ugrozivši prirodu, ugrozili smo ne samo čovjeka, koji joj supstancijalno pripada, već i samo načelo čovječnosti. Max Horkheimer je s pravom upozorio da negativni potencijali ostvarenog napretka prijete uništenjem upravo onog cilja koji bi tim napretkom trebao biti ostvaren: ideje čovjeka.

¹¹ Tako umjesto šest životnih razdoblja danas imamo šest životnih kriza – a kako svaka kriza traži sudjelovanje vrsnih profesionalaca (koji autoritetom svog

omogućilo da iskusi pririjek prvotnije istine, kako jednom zgodom kaza Martin Heidegger, veliki učitelj mišljenja. Živeći u "pozajmljenom vremenu" (Arthur Koestler), na površini elektronički zaobljenih stvari, potrošač našeg doba sve teže podnosi bol moderniziranja. Kao nijemi svjedok "posustajanja budućnosti" (Jeremy Rifkin), on *stoji*, prekriženih ruku, pred najezdom novih oblika duhovnog osiromašenja, i sveudilj trpi veliku glad za autentičnim životnim iskustvima.¹²

Usamljene gomile brižljivo izdresiranih potrošača svakodnevno preživakavaju instant vrijednosti društva koje radikalno poriče potrebu promicanja bilo kojeg posebnog skupa vrijednosti.¹³ Na ružičastu prijevaru¹⁴ izručeni napasti golog oćajanja, oni neprekidno upućuju apele svojim vladama već poradi najmanje ekonomske teškoće, ne krijući da ekonomiju prvenstveno shvaćaju kao kapitalnu socijalnu instituciju.¹⁵ Uklještena između nesavršenog tržišta i nametljive države,¹⁶ ultraliberalna ekonomija radi fetiš od količine

statusnog položaja i ekspertnog znanja uspostavljaju dijagnoze i propisuju lijekove), sasma je uobičajeno osigurati sebi i bližnjima skupe ekspertize za svaku etapu neponovljivog životnog iskustva: za radost rođenja, razigranost djetinjstva, prištavost mladenaštva, stiješnjenost srednje dobi, rezigniranost umirovljenja i, konačno, ucvljenost smrti.

¹² Uzurpiravši svu vlast, infantokracija (zapravo, vladavina hiperaktivnog i razmaženog djeteta u nama samima) otvoreno podjaruje prezir prema tradicionalnim vrijednostima, pristajući bezrezervno uz kojekakve novotarije koje užurbano pristižu iz medijasfere.

¹³ "Teorijski, kapitalizam ne pretendira da stigne na neki uzvišeni cilj – da maksimizira stopu rasta i stvara najveći dohodak. On jednostavno tvrdi da nijedan sustav ne može bolje maksimizirati pojedinačne osobne preferencije. Ali on nema nikakve teorije o tome kako su te preferencije bile ili kako bi morale biti formirane. On maksimizira perverzne, samorušilačke preferencije jednako kao i altruističke, humanitarne preferencije." Lester Thurow, *Budućnost kapitalizma. Kako današnje snage oblikuju sutrašnji svijet*, Zagreb, MATE d. o. o., 1997., str. 276.

¹⁴ *Dolus coloratus* (lat.), obojeni dolus, tj. prijevara prikazana kao dopušteno djelo.

¹⁵ Usp. Ferenc Feher, 1989. – *Dekonstrukcija političkog monizma*, u: Erasmus, 8, Zagreb, Erasmus Gilda, 1994., str. 57-62.

¹⁶ "U svim naprednim industrijskim privredama možemo naći mješovitu privredu u kojoj tržište određuje većinu pojedinačnih cijena i količina, dok država upravlja cjelokupnom privredom pomoću programa oporezivanja, opće potrošnje i monetarne regulacije. Obje polovice – tržišna i državna – su neophodne za zdravo funkcioniranje privrede. Upravljati modernom privredom bez bilo koje od njih je poput pokušaja da se zaplješće jednom rukom.", Paul Samuelson, William Nordhaus, *Ekonomija*, Zagreb, MATE d. o. o., 1992., str. 45.

proizvoda nauštrb kvalitete života. Ljudi sve skuplje plaćaju rastuće ne/blagostanje, pogotovo oni koji se drogiraju neizdiferenciranim gospodarskim rastom, ostvarenim pod svaku cijenu. Takvi su voljni u svako doba platiti sve više da bi dobili sve manje. Budući da nemaju hrabrosti misliti svojom vlastitom glavom, oni nisu u stanju oživjeti zauzimanje za bolju sutrašnjicu, niti potaknuti plodotvorniju solidarnost prema svima koji se nalaze u nevolji.¹⁷

U društvu takozvanog potrošačkog suvereniteta sve je upregnuto u kvadrige samoživog komercijalizma.¹⁸ Tu i oni najapsurdniji potrošački izbori brzopotezno zadobivaju status posvećenog prava. Stoga ne čudi da zamrla čula onog "Ja, Prvi" nikako ne uspijevaju uspostaviti iole čudoredniji odnos s istovrijednim potrebama i interesima onih Drugih; prečesto i Prekobrojnih (u ovaj čas ili već sutra).

U zbilji ultraliberalnog kanibalizma tržište je instrument demijurga i demona; čarobni kotao obilja, ali i žrtveni oganj koji sveudilj proždire i pali. To je djelovanje s golemim učinkom i jedinim ciljem da se proizvodi više i više da bi se trošilo više i više. Ta "slijepa, mehanička i razaralačka fatalnost" (Octavio Paz) odlično pozna cijene, ne i vrijednosti. Zadahom podsjeća na onog samodopadnog cinika iz pera Oscara Wildea.¹⁹ Riječju, sam svoj krvnik.

U osnovi, doktrina tržišnog fundamentalizma u sebi sadrži barem dva krupna nedostatka.

1. Ona potiče i produbljuje izazovne socijalne nejednakosti u dohotku i potrošnji (u visoko razvijenim zemljama ublažavaju je različiti sustavi socijalne sigurnosti). Neumivena je istina da se

¹⁷ "Tantalski izum modernog kapitalizma: više, uvijek više – i nikad dovoljno. Charles Fourier je mislio da će u državi istinske civilizacije – koja se zvala Harmonija – proizvoditi ograničeni broj predmeta neusporedive vrijednosti i velike trajnosti; suprotno tome, u našim društvima uspijeva se proizvesti najveći broj predmeta osrednje vrijednosti, kratke trajnosti i brze potrošnje. Ne niječem prednosti tržišne ekonomije koja je u razvijenim zemljama stvorila obilje bez primjera u povijesti (premda je mnogo puta to obilje varljivo i suvišno: izaziva lažne potrebe, a ne zadovoljava neke bitne). Ipak, primjećujem da se u mjeri u kojoj se povećava proizvodnja i potrošnja povećava i trećerazredna roba." PAZ, Octavio, Pjesništvo i kraj stoljeća (esej iz knjige Drugi glas; Meksiko, 1. prosinca 1989.), u: *Mogućnosti*, 7-9, Split, Književni krug, 1995., str. 49.

¹⁸ Da je Isaac Newton kojim čudom živ, vjerojatno bi i on žurno patentirao gravitaciju, pa bismo i za povlasticu nesputanog hodanja po zemlji morali masno platiti.

¹⁹ Aluzija na roman *Slika Doriana Graya* engleskog književnika Oscara Wildea.

dubok jaz između bogatih i gladnih takoreći iz sata u sat produbljuje do nepremostivosti. Tu žalosnu činjenicu oporo je posvjedočio i urugvajski povjesničar Eduardo Galeano: "Međunarodna podjela rada znači da se neki specijaliziraju u pobjeđivanju, a neki u gubljenju."²⁰

2. Ona podjaruje i ubrzava degradaciju prirodnog i ljudskog okoliša, o čemu postoji mnoštvo zapisa različite provenijencije, datacije i vjerodostojnosti.²¹

II. U KRISTA, SINA BOŽJEG, MI VJERUJEMO (U NJEMU JE ISTINA, RADOST I SPASENJE)

Naravno, i Crkva je uočila strukture grijeha što su se uskobečile izvan moralnoga obzora. Brižljiva *Majka i Učiteljica*, "iskusna u humanosti" (Pavao VI.), upozorila je na postupke koji su protivni volji Božjoj i dobru bližnjega.²² No da bi se ostalo u samom srcu Evandjelja, valjalo je izvršiti korekciju kursa – prema rubu društva, ususret novim stvarima, to jest bliže središtu čovjekovih unutarnjih potreba. Nipošto ne želeći ostati stara i onemoćala istina pred mladim i buntovnim svijetom, Crkva je odlučila *vidjeti, prosuditi i djelovati*.

Dolaskom Lava XIII. godine 1878. Crkva počinje ulaziti u dijalog s modernim svijetom. Zaokupljen velikim nedaćama koje su zadesile industrijski proletarijat,²³ Lav je intervenirao hrabrim i

²⁰ Citirano u: Lester Brown, (et al.) *State of the World 1990*, New York, Norton, 1990., str. 140.

²¹ Vidi: Alfred Crosby, *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986; Donald Worster, (ed.) *The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988; Kirkpatrick Sale, *The Conquest of Paradise*, London, Penguin, 1991; Clive Ponting, *A Green History of the World*, London, Penguin, 1991.

²² Papa Ivan Pavao II. u prvi plan ističe dvoje: isključiva pohlepa za dobitkom, i žeđ za vlašću (s težnjom da se drugima nametne vlastita volja) – oboje pod svaku cijenu.

²³ Naime, došlo je dotle "da su radnici prepušteni i nečovječnosti poslodavca i neobuzdanoj konkurenciji. Zlo je povećala i nezasita lihva koju je Crkva više puta izričito osudila, ali se gramzivi i sebični ljudi njom bave u drugom obliku. Tome treba dodati i monopol u proizvodnji i trgovini, tako da je vrlo mali broj mogućnika i bogataša nametnuo gotovo ropski jaram bezbrojnom mnoštvu radnika bez ikakva posjeda." Lav XIII., *Rerum novarum*, enciklika, u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 2.

dalekovidnim tekstom enciklike *Rerum novarum* (15. V. 1891.). Iako nije bio ni demokrat ni radikal, Lav je svojom osjetljivošću i inteligencijom u čitanju *znakova vremena* usmjerio Crkvu prema radničkom pitanju (dakako, u okvirima svojega vremena).²⁴ Ova enciklika pobliže određuje i aktualizira katolički nauk o radu, o pravu na vlasništvo, o pravu na pravednu plaću,²⁵ o načelu suradnje (nasuprot klasnoj borbi kao osnovnom sredstvu društvene promjene), o pravu nejakih, o dostojanstvu siromaha i dužnostima bogatih, o usavršavanju pravde kroz djelotvornu ljubav, o pravu na strukovno udruživanje.²⁶

Nakon dugih stoljeća borbe protiv moderniteta (sjetimo se samo *Syllabusa*²⁷ i opore nepopustljivosti njegovih ultramontanističkih formulacija), Crkva mu sada prilazi s osjetno manje nepovjerenja i sumnjičavosti.²⁸ Štoviše, uspostavlja se nov odnos između Crkve i modernoga svijeta, koji će svoje proširenje i dublju ukorijenjenost u povijesnoj zbilji zadobiti u vrijeme Ivana XXIII. i Drugoga vatikanskog sabora.

²⁴ Ova je enciklika zacrtala smjer u kojem će se razvijati socijalni nauk Crkve u dokumentima što će uslijediti. Papa Pio XI. s pravom je nazvao ovaj dokument Magna charta katoličke socijalne misli.

²⁵ U osnovi, plaća mora biti dostatna da uzdržava radnika i njegovu obitelj. Ako radnik, "natjeran nuždom ili sklonut strahom od većeg zla prihvati teški uvjet što ga, premda nerado, mora prihvatiti, a koji postavlja gospodar ili poslodavac, onda je to nasilje koje se protivi pravednosti". Lav XIII., op. cit., str. 22.

²⁶ "Enciklika o radničkom pitanju enciklika je, dakle, o siromašnima i teškim prilikama u koje je nov i nerijetko nasilan proces industrijalizacije bio doveo velika mnoštva ljudi. I danas još, u velikom dijelu svijeta, slični procesi ekonomske, socijalne i političke transformacije proizvode ista zla." Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, enciklika, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 16.

²⁷ Papa Pio IX. objavio je 8. prosinca 1864. godine encikliku *Quanta cura*, kojoj je priložen i popis (*Syllabus*) s oko 80 "zabluda modernog doba". Taj dokument, koji je ubrzo bio snažno osporavan, povlači oštru liniju razdvajanja između Katoličke crkve i glavnih duhovnih stremljenja tog nemirnog i tragalačkog doba. Posljednja i zacijelo presudna rečenica *Syllabusa* glasi: "Zabluda je tvrditi kako se papa može i mora pomiriti i nagoditi s napretkom, liberalizmom i modernom kulturom."

²⁸ "Vremenite stvari imaju u sebi stanovite vrijednosti i vlastite zakone razvitka, pa nikad nisu posve nevažne i suvišne. Bog ih pokreće jednako kao i one vjerske. U tom sklopu nije iznenađenje što Drugi vatikanski koncil smatra da Crkva uči svijet, ali i da uči od svijeta: tvrdnja koja je bila gotovo nezamisliva u drugoj konstantinovskoj tradiciji ili u novijoj protumodernističkoj osudi." Željko Mardešić, Crkva između dviju oprečnih nostalgija, u: *Crkva u svijetu*, br. 2, 2001., str. 147.

Profesor Željko Mardešić, naš uvaženi sociolog, ističe dva bitna obilježja tog novog odnosa.

1. Nova strujanja misli u filozofiji, u prirodnim znanostima, u proučavanju povijesti, nisu zaobišla ni Crkvu. Ta toliko žučena promjena duhovnog ozračja osnažila je potrebu za dijalogom. Takvim dijalogom koji neprestano traži raspoloživost čovječnosti u sebi i drugima; jer, kršćanstvo ne raste od laži i neuspjeha drugih ideja, nego od dobrostive izvjesnosti svoje vlastite istine.

2. Uprisutnjenje dijaloga odvija se svjedočanstvom dobrote u svijetu. Zato se drugo obilježje odnosa između Crkve i moderniteta očituje u djelatnoj zauzetosti vjernika za svoje bližnje koji obitavaju u tom modernitetu.²⁹

“Ako dakle Crkva bude vjernije služila čovjeku – posredstvom dijaloga i svjedočenja za bližnje – ona će time početi slabiti u svojoj konstantinovskoj slici moćne, vladalačke, ideološke, bogate i diplomatske ustanove, ali u isti mah jačati u svojoj koncilskoj slici vjerničke zajednice svjetovne slabosti, misterija, siromaštva, življene dobrote, govora otvorenosti i istinoljubive hrabrosti.”³⁰

Proučavanjem niza papinskih dokumenata, od Lava XIII. do Ivana Pavla II., dolazimo do zaključka da Crkva uči i naviješta svoj socijalni nauk, koji nije ništa drugo doli kršćanska socijalna etika u povijesnom i kulturalnom kontekstu, i kao takav, trajna inspiracija svima koji ustaju u obranu ljudske osobe i zaštitu njezina dostojanstva, s ciljem da se izgradi pravednije društvo ili da se barem suzbiju i umanje nepravde.³¹

²⁹ Ž. Mardešić, op. cit., str. 145-146.

³⁰ Ž. Mardešić, op. cit., str. 148-149.

³¹ “Ovom je nauku glavno načelo: čovjek pojedinac nužno je temelj, uzrok i cilj svih društvenih ustanova, čovjek ukoliko je po naravi društveno biće uzdignuto u nadnaravni red.” Ivan XXIII., *Mater et Magistra*, enciklika, u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 153.

“Socijalni nauk Crkve nije neki 'treći put' između *liberalističkog kapitalizma* i *marksističkog kolektivizma*, a ni neka moguća alternativa za neka druga rješenja, koja nisu tako radikalno oprečna: on je jednostavno *zasebna kategorija*. On nije neka *ideologija*, već *brižljivo izrađena formulacija* rezultata pomnog razmišljanja o složenoj zbilji ljudske egzistencije u društvu i na međunarodnoj razini, i to u svjetlu vjere i crkvene predaje. Njegov je osnovni cilj da tu zbilju *protumači*, pri čemu ispituje da li je u skladu ili ne sa smjericama evanđeoskog učenja o čovjeku i o njegovu zemaljskom, a ujedno i transcendentnom pozivu, te da na temelju toga pruži *putokaz* kršćanskog življenja. Stoga on ne ulazi u okvir neke *ideologije*, već

Izlažući načela i smjernice primjerene uvjetima vremena, i usklađene s duhom i načelima Svetog evanđelja, Crkva od kršćana, i svih ljudi dobre volje, ponajprije traži praksu ljubavi i milosrđa, zatim mudrost u društvenom zalaganju u svjetlu temeljnih kršćanskih vrednota i, konačno, uspostavljanje uvažavajućeg dijaloga kao prikladne metode da se plemenita i razložna borba za pravdu i društvenu solidarnost dovede do vrijednih rezultata.

Čovjek je prva staza kojom Crkva mora proći ispunjavajući svoje poslanje, sudionik veličanstvenog života od samog časa svog začeća pod srcem majčinih, željan dobara i sklon grijehu, ugrožen od svoga djela – “od proizvoda rada svojih ruku, i još više od rada svoga razuma, od težnji svoje volje”.³² I zato Crkva “ne može ostati neosjetljiva prema svemu onome što služi istinskom dobru čovjeka, kao što ne može ostati ravnodušna prema onom što ga ugrožava”.³³

Evidentno je da su prilike u kojima čovjek u suvremenom svijetu živi “daleko od objektivnih zahtjeva moralnoga reda, još dalje od zahtjeva društvene ljubavi”.³⁴ Razmjerno je malo onih koji mnogo posjeduju, dok je mnogo onih koji gotovo ništa ne posjeduju – a puko gomilanje dobara i usluga, pa kad je to i na korist većine, nije dovoljno za ostvarenje ljudske sreće.³⁵ Sva zla kojima se želi suprotstaviti *Rerum novarum* proizlaze iz slobode koja se na polju ekonomske i društvene djelatnosti razdvaja od čovjekove istine.³⁶

spada u teologiju i to posebno moralnu teologiju.” Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*, enciklika, u: Marijan Valković (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 610.

³² Ivan Pavao II., *Redemptor hominis*, enciklika, u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 438.

³³ Ivan Pavao II., op. cit., str. 436.

³⁴ Ivan Pavao II., *Redemptor hominis*, enciklika, u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 435.

³⁵ “Zlo nije u samome imati kao takvome, nego u posjedovanju koje se ne obazire na kakvoću i hijerarhijski poredak posjedovanih dobara; na kakvoću i hijerarhijski poredak što proistječu iz podređenosti dobara i njihove raspoloživosti čovjekovom ‘biti’ i njegovom pravom pozivu.” Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*, enciklika, u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 595.

³⁶ “Ekonomija, naime, samo je jedan vid i jedna dimenzija zamršene ljudske djelatnosti. No ako se ona apsolutizira, ako proizvodnja i potrošnja robe, na kraju, zaposjednu središte društvenog života, te postanu jedina vrijednost društva ne podvrgavajući se ničem drugom, treba tražiti uzrok ne samo i ne toliko u samom ekonomskom sustavu, koliko u činjenici da je sav društveno-kulturalni sustav, ignorirajući etičku i religioznu dimenziju, oslabio, te se ograničava sada

Nema pravednog rješenja socijalnog pitanja izvan Evanđelja; "nove stvari" mogu u njemu naći svoj prostor istine i dužnu moralnu impostaciju.³⁷

Crkva priznaje pravednu funkciju profita,³⁸ ali ne može odobriti svođenje čovjekovog rada i samoga čovjeka na razinu komodificirane tržišne raspoloživosti.³⁹ Monomanično zgrtanje profita ne smije biti temeljna pobuda proizvodnje.⁴⁰ Budući da strukture grijeha

samo na proizvodnju dobara i usluga. Sve se to može sažeti još jedanput tvrdnjom da je ekonomska sloboda samo element ljudske slobode. Kad ekonomska sloboda postane autonomnom, tj. kad se čovjek gleda više kao proizvođač ili potrošač dobara nego kao subjekt koji proizvodi i troši da bi živio, tada ekonomija gubi svoj nužan odnos s ljudskom osobom, te je, na kraju, otuđuje i tlači." Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, enciklika, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 47-48.

³⁷ Vidi Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, enciklika, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 9-11.

³⁸ "Crkva priznaje pravednu funkciju profita kao pokazatelja dobrog poslovanja tvrtke: kad neka tvrtka proizvodi dohodak, to znači da su se na pravi način upotrijebili proizvodni čimbenici i da su dužno zadovoljene odgovarajuće ljudske potrebe. Dohodak ipak nije jedini pokazatelj stanja poduzeća. Moguće je da su ekonomski računi u redu, a da su u isti mah ljudi, koji čine najdragocijeniji posjed tvrtke, poniženi i povrijeđeni u svojem dostojanstvu. To je, dakako, moralno nedopustivo, i mora proizvesti u budućnosti negativne posljedice također za ekonomsku djelotvornost poduzeća. Svrha poduzeća, u stvari, nije jednostavno proizvodnja dohotka, nego postojanje same tvrtke kao zajednice ljudi koji na različit način ostvaruju zadovoljavanje svojih temeljnih potreba te tvore posebnu grupu u službi cijeloga društva. Dohodak je regulator života poduzeća, ali nije jedini; treba uvažiti i druge ljudske i moralne faktore koji su kroz dugu periodu barem jednako bitni za život poduzeća." Ivan Pavao II., op. cit., str. 43.

³⁹ "Crkva je uvjerenja da je rad temeljna dimenzija ljudskog postojanja na zemlji. Potvrđuje je u tom uvjerenju pogled na sveukupne rezultate mnogobrojnih znanosti koje se bave čovjekom: antropologije, paleontologije, povijesti, sociologije, psihologije itd; čini se da sve one neoborivo svjedoče o toj stvarnosti. Ipak, Crkva to uvjerenje crpi u prvom redu iz vrela objavljene riječi Božje te tako uvjerenje razuma postaje također uvjerenje vjere. Razlog je tom što Crkva – dobro je to već ovdje naglasiti – vjeruje u čovjeka: misli na čovjeka i njemu se obraća ne samo u svjetlu povijesnog iskustva ili uz pomoć mnogobrojnih metoda znanstvene spoznaje nego, također i iznad svega, u svjetlu objavljene riječi Boga živoga." Ivan Pavao II., *Laborem exercens*, enciklika, u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 472.

⁴⁰ "Osnovni cilj te proizvodnje nije puko umnažanje proizvedenih dobara niti dobitak ili gospodovanje nego služenje čovjeku i to čitavome čovjeku prema hijerarhiji njegovih materijalnih potreba i prema zahtjevima njegova intelektualnog, moralnog, duhovnog i religioznog života; kažemo, bilo kojem čovjeku, bilo kojoj skupini ljudi bilo koje rase ili kraja svijeta. A zato se ekonomska djelatnost treba razvijati prema vlastitim metodama i zakonima u

neprestano šire područje bijede, nužna je neodgodiva i korjenita revizija samih struktura koje su izvorom tolikih patnji, tolikih nepravdi i bratoubilačkih borbi.⁴¹

Papa Pio XI. ustvrdio je da u svim ekonomskim pothvatima treba vladati pravednost i ljubav kao najviši zakon društvenoga života.⁴² Njegova enciklika *Quadragesimo anno* (15. V. 1931.) pruža skupni pregled industrijskog društva, utvrđuje uvjete za obnovu društvenoga poretka, iskazujući nedvosmisleno naklonost načelima solidarnosti i suradnje, decentralizacije i zaštite malih struktura, koja jamačno mogu osnažiti plodotvorne veze među ljudima.

granicama moralnog reda tako da se ostvari Božji plan s čovjekom." Drugi vatikanski sabor, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu ("*Gaudium et spes*"), u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 258.

⁴¹ "Još danas, uz one koji su bogati i žive u izobilju, ima i drugih koji žive u neimaštini, trepe bijedu, a često čak i umiru od gladi; njihov broj doseže desetke i stotine milijuna. Zbog svega toga zabrinutost ne može a da ne postane još veća. Očito, bitan manjak ili, radije skup manjaka, štoviše sasvim pogrešan mehanizam leži u osnovi suvremene ekonomije i materijalističke uljudbe, što ne dopušta ljudskoj obitelji da se, rekao bih, izvuče iz tako korjenito nepravednih situacija." Ivan Pavao II., *Dives in misericordia*, enciklika, u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 520.

⁴² "Kao što se jedinstvo ljudskog roda ne može osnivati na opreci 'klasa', tako niti se valjano uređenje ekonomskih odnosa može prepustiti slobodnoj konkurenciji snaga. Iz te naime glave, kao iz kakva zamučena vrela, proistekloše sve zablude 'individualističke' ekonomije. Taj nauk, bilo iz zaboravi ili neznanja, ruši socijalno i moralno značenje gospodarskih odnosa i drži da ih treba i uređivati (sasvim neovisno) od javne vlasti, zato jer imaju svoje mjerodavno načelo u trgovini i slobodnoj konkurenciji, prema kojem bi se ravnalo mnogo savršenije nego prema ikojem stvorenom razumu. No premda je konkurencija katkada pravedna i vrlo korisna, ipak ona ne može posve upravljati gospodarskim odnosima. To je u punoj mjeri dokazano iskustvom kad su se teorije naopakog individualističkog duha stale provoditi u djelo. Stoga je neizbježno potrebno podvrgnuti gospodarske odnose istinskom i uspješnom načelu. Njegovu ulogu još mnogo manje može vršiti ekonomska prevlast koja je odnedavna stupila na mjesto slobodne konkurencije; ona je naime neka slijepa sila i nasilna moć, a da ljudima postane korisna, treba je snažno obuzdavati i oprezno njome upravljati. No obuzdavati se ne može sama od sebe. Treba dakle pronaći višu i plemenitiju silu koja će strogo i pošteno vladati nad ovom prevlašću, a to je pravednost i ljubav. Zato je nužno da se na društvenoj pravednosti nadahnjuju nacionalne institucije, štoviše, i sav društveni život; a još je potrebnije da ta pravednost doista bude djelotvorna, odnosno da stvara pravni i socijalni red kojim će se nadahnjivati cijelo gospodarstvo. A društvena ljubav mora biti kao neka duša tog reda što ga javna vlast mora braniti i čuvati svim silama." Pio XI., *Quadragesimo anno*, enciklika, u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 56-57.

Ustrajući u tome da je važnije *više biti* no *više imati*,⁴³ Crkva nastoji u ljudskim srcima probuditi i ojačati osjećaj zajedništva i ljubavi prema bližnjemu (taj etički imperativ prvoga reda), a sve u želji da se ostvari prvenstvo etike pred tehnikom, prednost osobe pred stvarima, nadmoć duha nad materijom – kao bitni smisao čovjekova “kraljevanja” nad vidljivim svijetom, što mu ga je Stvoritelj dao kao zadatak.⁴⁴

Vjerna svome duhovnom poslanju, Crkva se sučeljava s novim vidovima “socijalnog pitanja” koji su proizašli iz njegove univerzalizacije; ona upozorava na pojave prenapučenosti i strukturne nerazvijenosti; ukazuje na agoniju Trećega svijeta, gdje na mjesto samoživog kolonijalnog izrabljivanja uskače novi tip neokolonijalnog gospodstva ekonomske naravi, koji nastoji redizajnirati i održati štetne i moralno nedopustive odnose podčinjenosti i svekolike zavisnosti. Enciklika pape Ivana XXIII. *Mater et Magistra* (15. V. 1961.) stoga naglašava da se socijalizacija života “mora odvijati takvim putovima da se građanima što više namiču blagodati, a štete da se ili posve izbjegnu ili barem smanje”.⁴⁵ Inzistirajući na obvezi bogatih naroda da pomažu svoju siromašniju braću, papa Ivan XXIII. poziva na dijalog; zalaže se za promicanje mira i međusobne suradnje u svjetskim razmjerima (utrku u atomskom naoružanju žigosao je kao “krajnje nerazumnu”), a sve to poradi obnove zajedničkog života u istini, pravdi i ljubavi.⁴⁶

Četiri godine po izlasku enciklike *Mater et Magistra* svjetlo dana ugledala je Pastoralna konstitucija Drugoga vatikanskog sabora o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* (7. XII. 1965.). Taj

⁴³ “Što koristi čovjeku da dobije cijeli svijet, a izgubi svoju dušu? Što li može dati čovjek kao otkupninu za svoju dušu?” (Mt 16,26).

⁴⁴ Vidi Ivan Pavao II., *Redemptor hominis*, enciklika, u: M. Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 442.

⁴⁵ Ivan XXIII., *Mater et Magistra*, enciklika, u: M. Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 119.

⁴⁶ “Kako već spomenusmo, ljudi su našeg doba dublje i svestranije istražili prirodne zakone, pronašli su sredstva da sebi podvrgnu same prirodne sile, izveli su i neprestano izvode podvige golemih razmjera i vrijedne divljenja. No dok pokušavaju zavladatai prirodom i izmijeniti joj lik, žive u opasnosti da sebe zanemare i da svoje duhovne i tjelesne snage oslabe. Kad je to s gorčinom i tugom u duši opazio Naš predšasnik blažene uspomene Pio XI., ovako se u enciklici *Quadragesimo anno* tužio: ‘Na taj se način rad, koji je Božja Providnost osnovala već nakon istočnog grijeha na korist ljudskog tijela i duše, obraća u sredstvo izopačenja: mrtva materija izlazi iz radionice oplemenjena, a ljudi se u njoj kvare i postaju gori.’ (QA 136)”. Ivan XXIII., op. cit., str. 156-157.

je dokument potvrdio ranije izrečen stav da je čovjek – nasuprot svakoj društvenoj i gospodarskoj diskriminaciji – začetnik, središte i svrha svega privredno-društvenog života. Crkva je na Drugome vatikanskom saboru istaknula nužnost obnove, preosmišljavanja i podanašnjenja; svijet od Crkve očekuje novu i poticajnu poruku (da se Božja nazočnost u svijetu učini vidljivom). Zapažajući slabljenje osjetljivosti prema vrijednosti ljudskog života i dostojanstva svakog čovjeka u svijetu koji je mnogostruko podijeljen, Crkva stupa u obnovljeni dijalog sa svijetom, želeći potaknuti gorljivo zauzimanje za čovjeka. Odlučna u svojoj nakani da uspomogne čovjekove opravdane težnje k većoj slobodi, pravdi i blagostanju, Crkva želi svakodnevno pridonositi izgradnji civilizacije ljubavi, koja je utemeljena na “općim vrednotama mira, solidarnosti, pravednosti i slobode, koje u Kristu nalaze svoje puno ostvarenje”.⁴⁷

I papa Pavao VI., u svojoj enciklici *Populorum progressio* (26. III. 1967.), nastoji uspomoci razumijevanju svih dimenzija integralnog razvoja čovjeka⁴⁸ i solidarnog razvoja čovječanstva.⁴⁹ O razvoju se govori kao prijelazu od manje ljudskih u ljudskije uvjete.⁵⁰ Papa je, u

⁴⁷ Ivan Pavao II, *Tertio millennio adveniente*, 52. Citirano u: Ivan Koprek, *Zlo vrijeme za dobro*, Zagreb, FTI Družbe Isusove, 1997., str. 126.

⁴⁸ “Razvoj se ne svodi na puki ekonomski rast. Da bi bio autentičan razvoj, on mora biti integralan, a to znači okrenut promicanju svakog čovjeka. Kao što je pravilno naglasio jedan istaknuti stručnjak: ‘Mi ne prihvaćamo odvajanje ekonomskoga od ljudskoga, razvoja od civilizacije u koju je on uklopljen. Ono što je za nas važno, to je čovjek, svaki čovjek, svaka skupina ljudi i cjelokupno čovječanstvo.’” Pavao VI., *Populorum progressio*, enciklika, u: Marijan Valković, (ur.) *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 320.

⁴⁹ “Integralni razvoj čovjeka ne može se ostvariti bez solidarnog razvoja čovječanstva. Kao što smo rekli u Bombayu: ‘Čovjek se mora susresti s čovjekom, narodi se moraju susresti kao braća i sestre, kao djeca Božja. U tom uzajamnom razumijevanju i prijateljstvu, u tom svetom zajedništvu moramo se podjednako prihvatiti posla oko izgradnje zajedničke budućnosti čovječanstva’. Sugerirali smo također da se iznađu konkretne i praktične mogućnosti organizacije i suradnje u svrhu objedinjavanja raspoloživih zaliha, a time i ostvarivanja istinskog zajedništva među svim narodima.” Pavao VI., op. cit., str. 330.

⁵⁰ “Manje ljudski uvjeti: materijalna oskudica onih koji su lišeni životnog minimuma i moralna oskudica onih koji su osakaćeni egoizmom; tlačilačke strukture, bilo da proizlaze iz zloupotrebe posjedovanja ili zloupotrebe vlasti, iz izrabljivanja radnika ili iz nepravedno sklapanih poslova. Ljudskiji uvjeti: uspon iz bijede do posjedovanja nužnoga, pobjeda nad socijalnim nevoljama, proširivanje znanja, stjecanje kulture; veće poštivanje dostojanstva drugih, okretanje duhu siromaštva, suradnja u korist zajedničkog dobra, volja za mir, a još i čovjekovo sve ljudskije priznavanje najviših vrijednosti i Boga koji im je izvor i svrha.

želji da se domisli politička dimenzija kršćanskog života i zalaganja, u apostolskom pismu *Octogesima adveniens* (14. VI. 1971.) predočio rezultate svojih promišljanja izazova i problema takozvanog "postindustrijskog društva", bodreći duh kritičnosti spram ideologija i utopija koje leže u osnovi onodobnih socio-ekonomskih sustava.

O devedesetoj obljetnici enciklike *Rerum novarum* papa Ivan Pavao II. javio se velikom enciklikom *Laborem exercens* (14. IX. 1981.). Polazeći od rada kao temeljne dimenzije ljudskog postojanja, Papa raspravlja o svim vidovima socio-ekonomskog života, uključujući kulturalni i tehnološki aspekt. Ova pobudnica zagovara duboku reviziju smisla ljudskog rada, u kojemu prepoznaje "središnji ključ" sveg socijalnog pitanja.

O dvadesetoj obljetnici enciklike *Populorum progressio* papa Ivan Pavao II. objavio je encikliku *Sollicitudo rei socialis* (30. XII. 1987.) u kojoj jasno naglašava moralnu narav istinskog razvoja. Na tom svake hvale vrijednom putu ratoborno su ispriječene i neke zapreke: prije svih, isključiva glad za profitom, potom, žeđ za vlašću, i na koncu, ona vječito iskežena napast prestiža i nadmoći. Papa uvjerljivo ističe da socijalni nauk Crkve nije apstraktan, zatvoren i jednom zauvijek dovršen sustav. Naprotiv, on je konkretan, dinamičan i otvoren; jer, riječ je o djelu trajne naravi vazda otvorenom na upite novih stvari i novih problema koji se javljaju na vrlo prostranom socijalnom području.

Prigodom stote obljetnice enciklike *Rerum novarum* papa Ivan Pavao II. objavio je encikliku *Centesimus annus* (1. V. 1991.). Papa iznosi stav da je *slobodno tržište* najdjelotvornije sredstvo kako bi se razmjestilo resurse i djelotvorno odgovorilo na potrebe, kako na razini pojedinih nacija, tako i na razini međunarodnih odnosa. Međutim, Papa naglašava da to ipak vrijedi *samo* za one potrebe koje su "plative" (koje se mogu kupiti), i za one resurse koji su u stanju postići odgovarajuću cijenu (koji se mogu prodati). Jer, postoje brojne ljudske potrebe koje nisu za tržište.⁵¹ Papa opetuje i apelira

Najzad, i kao najvažnije: vjera, dar Božji, prigrljen dobrom voljom ljudi i jedinstvo u ljubavi Kristovoj, koja sve nas poziva da sudjelujemo kao sinovi u životu Boga Živoga, Oca svih ljudi." Pavao VI., op. cit., str. 322.

⁵¹ "Zadaća je države da se brine za obranu i zaštitu zajedničkih dobara, kao što su prirodni okoliš i ljudski okoliš, održavanje kojih ne mogu jamčiti jednostavni mehanizmi tržišta. Kao što je u doba starog kapitalizma država bila dužna da brani temeljna prava rada, tako su sada, u novom kapitalizmu, i ona i čitavo društvo

na to da je stroga dužnost pravednosti i istine spriječiti da temeljne ljudske potrebe ne ostanu nezadovoljene i da ne propadnu ljudi koji od toga trpe.⁵²

“Ekonomski sustav sam po sebi ne posjeduje kriterije koji bi dozvoljavali da ispravno razlikujemo nove i uzvišenije oblike zadovoljavanja ljudskih potreba od novih uvedenih potreba koje ometaju oblikovanje zrele osobnosti. Zato je nužno i hitno *veliko odgojno i kulturno djelo* koje će obuhvatiti odgoj potrošača za odgovornu upotrebu njihove sposobnosti izbora, oblikovanje visokog smisla odgovornosti među proizvođačima i, pogotovo, među profesionalcima masovnih komunikacija, uz također nužan zahvat javnih vlasti.”⁵³

III. LJUBAV U SLUŽBI PROIZVOĐENJA SMISLA

Kao slobodno i misaono biće, čovjek svoju sudbinu mora *izabrati*, a ne *prihvatiti*. Društvima je ranije, sudeći po riječima Velikog inkvizitora u romanu F. M. Dostojevskog “Braća Karamazovi”, trebalo *čudo, tajna i vlast*. Ono što danas trebamo, više nego ikad, uistinu je različito: *ljubav, istina i solidarnost*.

dužni da *brane kolektivna dobra*, koja, između ostalog, tvore okvir unutar kojega je jedino moguće da svatko zakonito postigne svoje individualne ciljeve.

Tu se pokazuje nova granica tržišta: ima kolektivnih i kvalitativnih potreba što ih ne mogu zadovoljiti njegovi mehanizmi; postoje važne ljudske potrebe izvan njegove logike; postoje dobra koja se na temelju vlastite naravi ne mogu i ne smiju prodavati ni kupovati. Istina je da tržišni mehanizmi pružaju mnoge prednosti: pomažu, između ostalog, da se bolje koriste resursi; potiču razmjenu proizvoda i, prije svega, stavljaju u središte volju i nakanu ljudske osobe što se u ugovoru susreće s voljom i nakanom druge osobe. Ipak ti mehanizmi uključuju rizik ‘idolatrije’ tržišta, koja ne zna da postoje dobra što po svojoj naravi nisu i ne mogu biti jednostavno roba.” Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, enciklika, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 48.

Dodatne informacije o dobrima i vrijednostima koja se ne mogu kupovati i prodavati nude Michael Waltzer *A Defense of Pluralism and Equality*, New York: Basic Books, 1996.; John Piderit, S. J., *The Ethical Foundations of Economics*, Washington, D. C., Georgetown University Press, 1993.

⁵² “Još prije logike razmjene jednakih vrijednosti i oblika pravde koji su joj vlastiti postoji nešto što se duguje čovjeku zato što je čovjek snagom njegova eminentnog dostojanstva. To nešto što mu se duguje nužno uključuje mogućnost da preživi i da dadne aktivan doprinos zajedničkom dobru čovječanstva.” Ivan Pavao II., op. cit., str. 42.

⁵³ Ivan Pavao II., op. cit., str. 44.

Mnogo smo postigli, neki kažu: i previše – ali, jesmo li, u sklopu tog napretka, postali doista bolji, duhovno zreliji, slobodniji u razvoju svoga duha, poučljiviji i odgovorniji,⁵⁴ manje oholi,⁵⁵ svjesniji dostojanstva svoje ljudske naravi, i konačno, otvoreniji prema onima koji su slabiji i potrebniji pomoći? Djelatno zalaganje za čovjeka ne smije postati suvišno.⁵⁶ Ostvareni napredak mora biti u službi *svakog čovjeka i cijelog čovjeka*.

Nakon iscrpljujućeg glavinjanja po bespućima tehnički dovršenog svijeta napokon uviđamo da ne možemo stupiti u emotivne odnose, do kojih nam je silno stalo, s apstraktnim i mehaničkim objektima. Žedni smo ljubavi, jer je ljubav temeljna proporcija naše ljudskosti. Ona je nadahnjujuće načelo našeg svakodnevnog djelovanja, i jedina pokretačka snaga koja ne traži preliminarnu studiju o izvedivosti projekta. U ljubavi je nadmoć nad svakom moći. Ona je i duboko poštovanje prema svemu što živi. Ljubav je veličanstvena pobjeda nad strahom i drugo ime našeg opstanka.⁵⁷

⁵⁴ Nismo samo gledatelji nego i suigrači u životnoj drami. Na čovjeku leži odgovornost, komplementarna njegovoj slobodi, da očuva i unaprijedi život na Zemlji. Odricanje od slobode, koja je utemeljujući princip prijelaza od bezivotne k živoj supstanciji, bijeg je od odgovornosti za očuvanje života.

⁵⁵ Čovjek je, u svome učenuome neznanju, umislio da je figura od presudne važnosti u kozmičkoj drami. Eto, danas znamo i to da je metar duljina puta koju svjetlost prijeđe u vakuumu za vrijeme jednog 299792458-tog dijela sekunde. No kako skladno urediti odnose sa svojim bližnjima, to pak ne znamo. I dok s velikim pouzdanjem istražujemo bliže planete Sunčeva sustava, nismo u stanju uzaptiti virus najobičnije prehlade.

⁵⁶ "Kršćanin mora duboko povezati svoju vjeru i svoje djelovanje na svijet; vjera, nada i ljubav zahtijevaju od njega da se posveti zadatku oko poboljšanja svijeta i uvjeta ljudskog života u službi općega bratstva. Napor za dobro čovječanstva za kršćanina znači ostvarivanje i izražavanje njegova jedinstva s Kristom." Juan Alfaro, *Teologija ljudskog napretka*, Zagreb, FTI Družbe Isusove, 1975., str. 39.

⁵⁷ "Kršćanska ljubav nije bijeg čovjeka od čovječanstva niti otuđenje od njegove obveze rada na svjetskom napretku čovječanstva. Naprotiv, ona je konačno produblјivanje i jačanje ljudske solidarnosti, zahtjev da svakog čovjeka smatram univerzalnim bratom. Ona je živa odgovornost pred Kristom za dobro ljudske zajednice, tj. za preobrazbu svijeta u službi čovjeka. Poboljšati same strukture ljudskog društva za kršćanina je isto što i pridonijeti Kristovoj vlasti, ukoliko je Gospodar čovječanstva i svijeta. Rad oko ljudskog napretka pod najrazličitijim oblicima znači za kršćanina sigurno ispuniti Kristov zakon, kojeg je punina ljubav prema ljudima. Taj zakon nije nametnut izvana, nego se zasniva na stvarnosti Kristova misterija, na središtu jedinstva čovječanstva i njegove povijesti, i usađen je u svakom čovjeku Kristovom milošću, kao poziv na sveopće bratstvo u Bogu Ljubavi, Ocu svih ljudi u Kristu." Juan Alfaro, op. cit., str. 101.

No kad je znanje roba, sućut je slabost – a velika praznina gnijezdi se u varljivom obilju. Kad je profit određujuća pobuda proizvodnje, egoizam je vrhovno načelo dnevne pragmatike – a samo/ubilačka rezignacija jedina realnost oštećenog života.

I zato smo svi pozvani, štoviše i obvezni, pridonositi proizvođenju smisla u ovoj bogomračnoj situaciji, u kaotičnom i deontologiziranom svijetu koji se kreće sve brže i brže, i “kojemu je zbog toga potrebno sve više svjetlosti”.⁵⁸ I Crkva, to blago zajedništvo vjere, mora ustrajati u svome apostolskom poslanju.

IV. ZAKLJUČAK

U svojoj sve većoj vlasti nad svijetom čovjek mora postati samosvjesniji i odgovorniji. Budućnost nije napamet naučena shema. Novi izazovi provaljuju sa svih strana. Ponajprije od planetarno rasprostranjene tehnike i njezinih smrtno djelujućih strojeva. Čovjek tehnološkog doba parazitira izmučeno lijelo prirode. Znanost je već odavno integralni dio tržišnog gospodarstva, s kojim dijeli sve bitne značajke globalnog kapitalizma. Neprekidni pritisak za inovacijama izaziva metež, ako ne i iatrogeničku bolest.⁵⁹ Tu su i otuđene strukture samovlasne moći, koje ljudima sve uspješnije nameću “filozofiju beskorisnosti”. Što to zapravo znači? Progurati izmišljene potrebe, i pobrinuti se da se ljudi, na svoju nesreću, na njih usredotoče,⁶⁰ dakako, kao *promatrači*, ne kao *sudionici*.⁶¹

Želi li iznova ovladati povijesnim smislom, i svome životu darovati autentičnu vrijednost i svrhu,⁶² čovjek našeg doba mora

⁵⁸ Jacques Attali, *Dictionnaire du XXI-e siècle*, Paris: Fayard, 1998., str. 11.

⁵⁹ Iatrogeničku bolest uzrokuju liječnici, bolnice, lijekovi ili oprema koja se koristi u liječenju pacijenata. Za “pomagatelje” ona je gotovo uvijek nužno zlo, opravdan rizik koji oboljele gura u anonimnost.

⁶⁰ “Najsnažnije tlačiteljevo oružje je um potlačenog.” (Steve Biko, politički aktivist). Usp. Emile Cioran, *Volja k nemoći*, Zagreb, Demetra, 1995.

⁶¹ Peter Sloterdijk, očevidac epohalnog udesa reificiranog pojedinca, nudi vjerodostojan zapis o zajedništvu između žderućeg (tiranizirajuća tehnosfera) i proždrtog (obespućeni pojedinac). Sloterdijk iznova razotkriva, maštovito i pedantno, dijabolični mehanizam koji pojedinca sili da kolaborira s onim što ga čini beznačajnim. Vidi: Peter Sloterdijk, *Kritika ciničnog uma*, Zagreb, Globus, 1992.

⁶² “Čovjek ne može darivati sama sebe nekom samo ljudskom projektu stvarnosti, nekom apstraktnom idealu ili lažnim utopijama. On, ukoliko je osoba, može

sustavno jačati ustanove koje su posvećene preosmišljavanju sadašnjosti i očuvanju organskog jedinstva ljudske zajednice,⁶³ u svim sferama društvenoga života (u gospodarskoj sferi, u areni političkog odlučivanja, u oblasti izoštrenijeg umjetničkog senzibiliteta, u domeni religioznog o/svjedočenja); mora potaknuti solidarnost i radno zajedništvo na svim razinama društvenog života;⁶⁴ isto tako mora odlučno ustrajati u obrani dostojanstva ljudske osobe, to jest svakodnevno potvrđivati svoju ljudskost; mora težiti i ozbiljenju velike ideje bratstva među ljudima i omogućiti svima da sudjeluju u onome što ih se neposredno tiče ili ih pak dotiče. Konačno, on mora štiti i osmišljavati život u svim njegovim manifestacijama.

Dakako, posebna odgovornost leži na državi zbog toga što je ona najmoćniji instrument društva. Država mora pomoći svima koji imaju istaknutu ulogu u promicanju subjektivne dimenzije ljudskog rada (radnicima, poduzetnicima, proizvođačima, potrošačima, sindikatima) da njihov izbor bude uistinu slobodan, promišljen i mudar. Ako država svoj nesumnjivi monopol na ideološku racionalizaciju zbilje koristi u neprimjerene svrhe, primjerice, kao sredstvo bijega od političke odgovornosti, ili kao paravan za prikrivanje svojih nezasićenih apetita, ona time potkopava autorefleksivnost cjelokupnog društvenog sustava i razara temeljno povjerenje u vlastiti politički kredibilitet (u užem smislu) i smislenu konstituciju zbilje (u najširem smislu).

U svakom slučaju, jedno je posve izvjesno: Izlaz iz bogomračja tržišnog fundamentalizma ne leži u zavodljivom obilju, koje je

darivati samoga sebe drugoj osobi ili drugim osobama i, na kraju, Bogu koji je tvorac njegova bića i jedini koji može potpuno prihvatiti njegov dar. Otudjen je čovjek onaj koji odbija da transcendirati sebe samoga i da živi iskustvo darivanja samoga sebe i oblikovanja autentične ljudske zajednice usmjerene prema njezinom posljednjem cilju što je Bog. Otudeno je ono društvo koje u svojim oblicima društvene organizacije, u oblicima proizvodnje i potrošnje otežava ostvarivanje toga darivanja i oblikovanja te međuljudske solidarnosti." Ivan Pavao II., op. cit., str. 49-50.

⁶³ Vitalne društvene ustanove moraju pridonositi prevlasti viših kulturnih motiva nad biološkim i ekonomskim inercijama. Njihova je prvenstvena zadaća osigurati opće uvjete ljudskog opstanka, stvaranja i slobode.

⁶⁴ Albert Einstein nije bio u krivu kada je ustvrdio da budućnost i prosperitet pojedinca i zajednice ovisi o njegovim/njezinim moralnim načelima, a ne o dosegnoj razini tehničkog napretka ili količini pohranjenih informacija. Einstein je isto tako bio vrlo skeptičan prema mogućnosti da problem riješimo istim načinom razmišljanja koji je doveo do problema.

većinom ekološki razorno i društveno ekskluzivno. Naprotiv, slobodno, promišljeno i dobrovoljno odricanje od suvišnih potreba – to je kudikamo sigurniji put u izgledniju sutrašnjicu. Opsesivno umnožavanje najapsurdnijih potreba nije ništa drugo doli još jedna klizava strmina, na kojoj život iznova postaje “opasan, nasilan i kratak” (Thomas Hobbes). Uostalom, Hannah Arendt uvjerljivo nas je poučila da ono najmračnije (bilo u nama, ili oko nas) nije dijabolično i misteriozno, nego je banalno i transparentno.⁶⁵

Izvjescnost naše zajedničke budućnosti skrivena je u našoj sposobnosti da iznova, u sebi i drugima, probudimo ljubav, poštovanje i divljenje prema čudu života, prema svim živim bićima i neživoj prirodi – koji su s *nama*, a ne samo *radi nas*. Novi etički imperativ ovog izlazećeg stoljeća glasi: *Ljubi sve što živi (i ono neživo što ga uspomaze) kao bližnjega svog*. Gospodarstvo se mora što prije vratiti k ćudoređu, bez bojazni da ćemo time zatomiti vitalne ekonomske instinkte i uskratiti sebi najvažniji izvor odlučnosti i snage.

Ne zaboravimo: Neokaljana ljubav prema čovjeku, životu i svijetu, uvijek ima vrijednost nepotrošene nade.

GOD AND AN “INVISIBLE ARM”: MARKET MECHANISM IN SOCIAL TEACHING OF CATHOLIC CHURCH

Summary

Market is a marvellous system of producing goods and the allocation of resources. In spite of its inherent weaknesses (and regressive potential arising from it), market is an optimal frame for human individuals to promote their own interests and to live their life in accordance with their own values. In this work the author presents the basic propositions and guidelines of the social teaching of Catholic church, whose main principle is: man as an individual has to be a foundation, cause and aim of all social institutions. Economy is just one dimension of the complex human activity, and Church demands that Christians and all the people of good will should be primarily disposable to humaneness in themselves and in others as well.

⁶⁵ Vidi: Hannah Arendt, *Eseji o politici*, Zagreb, Antibarbarus, 1996.